

Олег Бажан

**Масові політичні репресії в
Київській області у 1937–1938 рр.:
форми, методи, масштаби**

Метою даної статті є з'ясування напрямків радянської репресивної політики, розкриття безпосереднього механізму проведення масових каральних акцій у часи «Великого терору» на Київщині.

«Велика чистка» 1937–1938 рр. за задумом сталінського керівництва мала здійснити певну санацію радянського суспільства від небажаних осіб, зміцнити в такий спосіб каркас соціалістичного ладу, проголошений Конституцією СРСР 1936 р. В зв'язку з цим, стало зрозумілим чому, починаючи з літа 1937 р. весь арсенал засобів карально-репресивного апарату було задіяний на розправу з колишніми учасниками опозиції. Певним «орієнтиром» в боротьбі з «недобитим класовим ворогом» для співробітників органів держбезпеки мали слугувати спеціально розроблені «паспорт-характеристики» областей Української РСР. Про концентрацію «ворожого елемента» поблизу столиці радянської України наголошувалось і в «Паспорті-характеристиці Київської області». В ній, зокрема, зазначалось: «Київ, будучи насичений дрібнобуржуазним елементом, крупними ремісниками та кустарями, особливо у швейній та взуттєвій промисловості, створював поживний ґрунт для контрреволюційних, головним чином право-троцькістських формувань серед цього контингенту... Райони Київської області в роки громадянської війни були вражені українським контрреволюційним повстанством — політбандитизмом. Основними пунктами концентрації антирадянських формувань на Київщині в роки громадянської війни були міста: Умань, Черкаси, Біла Церква, Сміла, Звенигородка, Сквиря, Тараща, Обухів та ряд інших районів... У наступні роки після громадянської війни колишні зв'язки...керівників контрреволюційного повстанського руху створили основну базу Українського контрреволюційного підпілля, а також агентури німецьких, польських та інших

розвідувальних органів... Поряд із засміченістю районів Київської області петлюрівсько-бандитськими елементами, збереглась значна частина близьких родичів та ділових зв'язків активних українських націоналістів, які емігрували у свій час за кордон...»¹.

Прелюдія та кульмінація «Великого терору» в Українській РСР пов'язана з постаттю Ізраїля Леплевського, який з 14 червня 1937 р. по 25 січня 1938 р. виконував обов'язки наркома внутрішніх справ УРСР. Спираючись на підтримку народного комісара внутрішніх справ СРСР генерального комісара держбезпеки М. Єжова, використовуючи особисте знайомство з першим секретарем ЦК КП(б)У С. Косіором, новопризначений керівник українських чекістів вирішив продовжити, розпочату в Москві справу «антирадянської троцькістської військової організації» у Червоній армії. Її фігурантами стали авторитетні воєначальники М. Тухачевський, Й. Якір, І. Уборевич, А. Корк, Р. Ейдман, Б. Фельдман, В. Примаков, В. Путна.

На п'ятий день перебування в Україні І. Леплевський інформував Москву про нейтралізацію ще одного учасника «військово-фашистської змови» начальника Політуправління військ Київського особливого військового округу (КОВО) армійського комісара 2-го рангу М. Амеліна. Незабаром підлеглими І. Леплевського було зібрано компромат на начальника артилерії КОВО комдива Н. Боброва, першого заступника командуючого військами КОВО і начальника гарнізону м. Києва комкора Д. Фесенка, начальника штабу КОВО комбрига М. Подчуфарова, першого заступника начальника Політуправління КОВО корпусного комісара М. Хороша, начальника відділу зв'язку КОВО комбрига Ю. Ігнатовича. Таким чином, на серпень 1937 р. у в'язниці опинилися майже всі керівники Київського військового округу². На кінець 1937 р. число репресованих в Київській області представників командного складу РСЧА

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України). Колекція документів.

² Кокін С., Пшенніков О. Без строку давності (До 60-річчя «викриття» органами НКВС «Військово-фашистської змови» у Червоній армії) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – №1/2. – С. 147.

становило 119 осіб, а кількість заарештованих червоноармійців та молодших командирів складала 166 осіб³.

Проте значущість своєї персони на чолі республіканського НКВС І. Леплевському довелось доводити в ході реалізації таємних масових чекістських операцій. Справжнім випробуванням для нього та його відомства в другій половині 1937 р. було виконання розпорядження М. Єжова по вилученню в республіці куркулів та кримінальників.

Спочатку пропонувалось заарештувати 18953 осіб (з них — 10364 куркулів та 8589 кримінальників). Причому в Київській області згідно з «Оперативним планом щодо вилучення куркулів та кримінальників 2-ої категорії» мали заарештувати куркулів 2117 осіб, кримінальників — 3404 чол.⁴

Головну роль у репресивних акціях відігравали створені міжрайонні оперативні групи. Після арешту куркулів та кримінальників перед відправкою у в'язницю начальник міжрайопергрупи повинен був особисто провести допит кожного арештованого та звірити об'єктивні дані з матеріалами справи. Найбільш «озлоблені» куркулі та соціально-небезпечні кримінальники підлягали негайному арешту⁵.

Масштаби майбутньої операції розширив оперативний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР за № 00447 від 30 липня 1937 р., який націлював місцеві органи держбезпеки провести масові арешти серед членів антирадянських партій, колишніх білих, сектантських активістів, церковників, учасників козацько-білогвардійських повстанських організацій, фашистських, терористичних та шпигунсько-диверсійних контрреволюційних формувань⁶. Для НКВС УРСР було встановлено ліміт на арешт 28800 громадян, з них пропонувалось покарати по першій категорії (розстріл) — 8 тис. осіб. Ліміт для репресування контрреволюційного елемента з числа куркулів та кримі-

³ *Нікольський В.М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Іст.-стат. дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 252–253.

⁴ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 32, арк. 93.

⁵ Там само. – С. 91.

⁶ Расстрел по разнарядке, или Как это делали большевики // Труд. – 1992. – 4 июня.

нальників особливою трійкою Київського обласного УНКВС виглядав таким чином: 1-я категорія — 2000 чол.; 2-а категорія — 3500 чол.⁷

У здійсненні розпоряджень «залізного сталінського наркома» на території Київщини важлива роль відводилась начальнику обласного управління НКВС, старшому майору держбезпеки Миколі Шарову. Досвідченому чекісту (в НК з 1919 р.) до подібних завдань було не звикати. Очоливши наприкінці березня 1935 р. УНКВС по Київській області, М. Шаров відразу долучився до реалізації депортаційної політики правлячого режиму в регіоні. Завдяки зусиллям його відомства Київський обком КП(б)У в липні 1935 р. порушив перед Й. Сталіним питання про необхідність додаткового переселення та виселення контрреволюційного елемента з Мархлевського прикордонного району (в 350 господарствах польського національного району було виявлено 129 колишніх куркулів та розкуркулених, 14 колишніх дворян, 75 учасників білих армій та польських легіонерів, 37 осіб підозрюваних в шпигунстві)⁸.

Відшліфовану технологічність у сфері обліку та нейтралізації удаваних групових політичних противників продемонстрували київські чекісти в ході виконання рішень політбюро ЦК КП(б)У від 9 квітня 1936 р. про переселення з Київської і Вінницької областей в Казахстан 15000 господарств, в основному поляків. Результати етнічної депортації на Київщині були вражаючими. До травня 1937 р. з області було переселено і вислано 14544 сім'ї поляків загальною чисельністю понад 70 тисяч чоловік⁹.

Показники сумлінної роботи М. Шарова по припиненню діяльності зарубіжних фашистських, розвідувальних, терористичних центрів та виявленню «контрреволюційних елементів» серед німців, поляків та українців простежується у звіті Київського обласного управління НКВС за 1936 р. Так, по «німецькій лінії» на Київщині в 1936 р. було ліквідовано 19 ворожих

⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 90.

⁸ Сталинские депортации. 1928–1953. (Россия. XX век. Документы). – М., 2005. – С. 52–53.

⁹ Бачинський П. Реабілітовані історією // Київська правда. – 1994. – 16 серпня.

груп, до яких входило 96 чоловік (всі засуджені), заведено справ на 68 чоловік. Підривна діяльність серед осіб польської національності підтверджувалась знешкодженням 16 групових справ, по яким було засуджено 38 чоловік. Чимало агентурних та слідчих справ у 1936 р. було заведено по так званій «українській лінії»: справа «Націоналісти» (на основі, якої в січні 1936 р. у Києві була заарештована «фашистсько-терористична група» з 8 осіб); справа «Блакитні», справа «Наdejда», справа «Професор» та ін.¹⁰

Як керівництво до дії сприйняв начальник обласного управління НКВС М. Шаров постанову політбюро ЦК КП(б)У від 16 січня 1937 р. про недоліки в роботі Київського обкому партії. Спільними зусиллями емісарів Кремля, партійного ареапагу республіки, органів держбезпеки було здійснено справжній розгром обласного партійного осередку. До травня 1937 р. з 81 працівника Київського обкому партії було замінено 5 заввідділами, 78 завідуючих і заступників завідуючих секторами, 22 інструктори, 32 члени обкому опинилися у слідчих ізоляторах як «вороги народу»¹¹.

Не менш заповзято київські чекісти долучилися до проведення операції в розрізі наказу № 00447. Заходи по «викорчовуванню всіх антирадянських елементів, які були головними призвідниками всякого роду антирадянських та диверсійних злочинів, як в колгоспах і радгоспах, так і на транспорті та промисловості» розпочалися 5 серпня 1937 р. Згадана операція проходила з суворим дотриманням надісланих інструкцій. Бажання вислужитись перед московським керівництвом спонукала наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського звернутись 5 вересня з клопотанням про збільшення ліміту 1-ої категорії на 4200 чоловік. Прохання керівника репресивного апарату в УРСР центральним відомством були враховані і вже 16 вересня 1937 р. начальник УНКВС по Київській області М. Шаров отримав додатковий ліміт по 1-й категорії на 900 чоловік¹². Як виявилось згодом і цих «лімітів на смерть» київським чекіс-

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 3–18.

¹¹ Бачинський П. Вказ. праця.

¹² ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 90.

там було замало. Станом на 5 жовтня 1937 р. по Київській області в ході виконання наказу № 00447 у в'язницях опинилось 9554 особи¹³, тобто на 3154 чол. більше запланованого.

Не менш продуктивно на початку осені 1937 р. працювали позасудові органи радянської Феміди. Упродовж двох місяців тривалості операції особлива трійка обласного УНКВС встигла винести вердикт 5662 особам (2249 чол. по 1-й категорії; 3413 чол. по 2-й категорії). У зв'язку з «великою засміченістю районів і міст Київської області і особливо м. Києва» кримінальниками та контрреволюційними елементами до репресування були залучені адміністративна трійка обласного УНКВС, суди та спецколегія, які розглянули кримінальні справи на 2864 особи¹⁴.

Вказуючи на досягнуті успіхи, старший майор держбезпеки М. Шаров у доповідній записці від 8 жовтня 1937 р. на ім'я І. Леплевського стверджував «дані свідчать, що незважаючи на значне очищення районів та міст області, все ж до цих пір ще є в наявності в містах, так і в районах Київської області, куркулі, кримінальники та інший контрреволюційний елемент, який підлягає репресуванню»¹⁵. Відповідь народного комісара внутрішніх справ УРСР І. Леплевського надійшла наступного дня: «Встановлений наказом НКВС СРСР № 00447 від 1937 р. ліміт по 2-й категорії для Київської області дозволяю збільшити на 250 чоловік»¹⁶. Вже 18 жовтня 1937 р. І. Леплевський інформував начальника Київського обласного управління НКВС про додатковий ліміт по першій категорії — 300 осіб, 2-й — 400 осіб, причому зауважував: «Форсуйте роботу Трійки. Врахуйте, що цей ліміт є попереднім, як по першій, так і по другій категоріям. Через декілька днів повідомлю про збільшення ліміту. Звертаю Вашу увагу, що до цих пір Ви по Трійці засуджували в табори стариків непридатних для роботи. У подальшій роботі Трійки це необхідно усунути»¹⁷.

¹³ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 91.

¹⁴ Там само, арк. 93–95.

¹⁵ Там само, арк. 98.

¹⁶ Там само, арк. 145.

¹⁷ Там само, арк. 146

Одночасно І. Леплевський листувався з наркомом внутрішніх справ СРСР М. Єжовим, прохаючи генерального комісара держбезпеки в черговий раз збільшити ліміти. В результаті задоволення численних клопотань остаточні ліміти для України були встановлені: по 1-й категорії — 26150 чол., по 2-й категорії — 37800 чол., а всього 63950 чоловік, або в 3 рази більше від запланованого. Всього в ході «енкаведистської операції» наприкінці 1937 р. — на початку 1938 р. було заарештовано 11675 жителів республіки. Підсумки «смертоносною» операції згідно наказу № 00447 по Київській області виглядали таким чином: на 31 грудня 1937 р. особливою трійкою облуправління НКВС було засуджено 11800 чол., (з них по 1-й категорії 5300 осіб, по 2-й категорії 6500 осіб); адміністративною трійкою Київського облуправління НКВС, судами та спецколегією — 5702 чол.¹⁸

Одночасно з наступом на куркулів у республіці здійснювались інші протиправні заходи, пов'язані з репресіями найрізноманітніших категорій громадян. 11 серпня 1937 р. НКВС СРСР розробив оперативний наказ за № 00485, в якому націлював місцеві органи держбезпеки на повну ліквідацію первинних організацій «ПОВ — польської організації військової». У результаті «нанесення оперативного удару» по польсько-шпигунському, диверсійному та контрреволюційному націоналістичному підпіллю міста Києва та периферії області на 1 жовтня 1937 року було заарештовано 3003 чол. (поляків — 1713 осіб; українців — 791); галичан — 237; євреїв — 114; інших — 148), розкрито та ліквідовано 59 польських шпигунсько-диверсійних резидентур, 19 організацій «ПОВ», 32 диверсійно-повстанських груп, 101 агента польської розвідки¹⁹.

Про справжні масштаби «польської операції» в області довідуємося з «Доповідної записки про оперативно-слідчу роботу УНКВС Київської області за час з 1 червня 1937 по 8 січня 1938 р.» заступника начальника УНКВС по Київській області майора держбезпеки Бабича начальнику 8 відділу УДБ НКВС УРСР лейтенанту державної безпеки Мунвезу. В ній зазнача-

¹⁸ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 281–288.

¹⁹ Там само, спр. 88, арк. 116–118.

лося, що на січень 1938 р. в області «по польській лінії» заарештовано 6524 особи. З цієї кількості засуджено НКВС СРСР за особливими списками 4954 чол. (по 1-й категорії 4302 чол., по 2-й категорії 652 чол.), трійкою — 580 чол. (по 1-й категорії 198 чол., по 2-й 382 чол.)²⁰.

Широкого розмаху на Київщині в 1937 р. набула так звана «німецька операція», спричинена наказом НКВС СРСР за № 00439, згідно з яким правоохоронні органи мали «нейтралізувати» на підприємствах області німецьких підданих. Проте на практиці в лабетах енкаведистів опинилися не лише іноземці, а й радянські громадяни німецької національності. Факти свідчать, що в ході реалізації «німецької операції», за причетність до вигаданих організацій «Німці-фашисти», «Тевтонці», «Національний союз німців України», «Національний фашистський центр» Київським обласним управлінням НКВС заарештовано 883 особи.

Оперативний наказ НКВС № 00593 від 20 вересня 1937 р. орієнтував органи держбезпеки на каральні акції проти так званих «харбінців» — колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці та реемігрантів Манчжоу-Го. Як і в попередніх випадках в першу чергу підлягали арешту ті «харбінці», що були задіяні у військово-промисловому комплексі або працювали в колгоспах, радгоспах, радянських установах²¹. На початок 1938 р. відомство М. Шарова змогло «розшукати» в Київській області лише 70 осіб, яких слідчі змогли кваліфікувати по так званій «харбінській лінії»²².

У грудні 1937 р. в Україні розпочалась «латиська операція». У відповідності з директивами НКВС станом на січень 1938 р. в тюрмах і слідчих ізоляторах області знаходилося 186 особи, що потрапили під категорію «латиських шпигунів»²³. Сотні громадян було заарештовано впродовж другої половини 1937 р. за приналежність до інших різноманітних іноземних розвідок: румунської — 163, японської — 72, грецької — 29.

²⁰ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 88, арк. 116–118..

²¹ Нікольський В.М. Вказ. праця. — С. 106.

²² ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 178.

²³ Там само.

У зазначений період зросла й кількість порушених кримінальних справ, пов'язаних з викриттям «шкідництва» у сільському господарстві, промисловості, на транспорті. Так, у другому півріччі 1937 р. працівниками органів НКВС в Київській області було виявлено 331 чол., що «своїми діями перешкоджали збільшенню виробництва промислової продукції, виконанню плану хлібозаготівель»²⁴.

З особливим розмахом і жорстокістю була проведена органами НКВС в Київському регіоні операція щодо дружин зрадників Батьківщини (наказ НКВС СРСР № 00486 від 15 серпня 1937 р.). Статистика свідчить, що лише протягом серпня–грудня 1937 р. в ході спланованої акції за ґратами опинилося 1356 дружин викритих зрадників Батьківщини.

Значних втрат у духовній сфері зазнала Київщина внаслідок масових каральних операцій по знешкодженню так званої «церковно-сектанської контрреволюції» в регіоні. Під каток карально-адміністративних заходів, націлених на створення атеїстичного суспільства потрапило понад 1100 віруючих.

Не менш разючими були результати київських чекістів у 1937 р. по виявленню та нейтралізації «широкого підпілля українських націоналістів», яке за короткий період часу вдалося виявити на території області в кількості 2189 осіб.²⁵ Як довідуємося з архівних джерел, маховик репресій в другій половині 1937 р. не збавляв обертів і проти відступників від «генеральної лінії» ВКП(б) — так званих троцькістів, яких в київських катівнях НКВС на січень 1938 р. налічувалося 990 чоловік. Крім того, з міста Києва було вислано 689 сімей (1564 чол.), глави яких засуджені за троцькістську діяльність²⁶.

У цілому після «викорінення» «петлюрівсько-куркульських елементів», «контрреволюційних націоналістичних кадрів», «шпигунів», «учасників військово-фашистської змови» в Київській області, куди входила територія нинішньої Черкаської, частково Житомирської і Чернігівської областей протягом другої половини 1937 р. за ґратами опинилося 23081 осіб,

²⁴ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 2.

²⁵ Там само, спр. 31, арк. 1.

²⁶ Там само, спр. 105, арк. 177.

з них засуджено 19182 чол., в тому числі по 1-й категорії — 9713 чол., по 2-й — 9450 чол.²⁷

Частка репресованих у Київській області в 1937 р. була одною з найбільших по УРСР (за кількістю репресованих область була другою за Донецькою). За підрахунками дослідника В. Нікольського кількість репресованих на Київщині становила 13,5 % населення області. Якщо порівнювати статистику політичних репресій із загальною кількістю населення області за переписом 1937 р., то за цим показником Київщина посіла перше місце серед областей республіки²⁸.

Масштабність баталій київських чекістів з класовим ворогом належним чином була оцінена керівництвом республіки. З нагоди 20-річчя ВУНК-ДПУ-НКВС ЦВК УРСР нагородив орденом Червоної Зірки та бойовою зброєю ряд працівників київського обласного управління НКВС. Серед них: начальник УНКВС по Київській області М. Шаров; його заступник, майор державної безпеки І. Бабич, начальник секретно-політичного відділу, капітан державної безпеки О. Волков; начальник 11-го відділу, старший лейтенант державної безпеки Я. Поясов²⁹.

Винищуючи тисячі людей заради світлого комуністичного майбутнього, радянські спецслужби, позасудові та судові органи карально-репресивної машини керувалися не стільки існуючими правовими нормами, скільки власними відомчими адміністративними правилами. Про численні приклади правового нігілізму в часи «Великого терору» дізнаємось з доповідної записки начальника УНКВС по Київській області М. Шарова, надісланої наприкінці грудні 1937 р. І. Леплевському. Інформуючи наркома внутрішніх справ УРСР про оперативно-слідчу роботу обласного управління НКВС з червня по грудень 1937 р., М. Шаров змушений був вказати на «Дефекти, виявлені в процесі роботи першої Трійки по Київській області». Так, при оформленні слідчих справ в обвинувальному висновку траплялися випадки, коли по справі звинуваченого допитувалися

²⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 177–178.

²⁸ Нікольський В. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – №2/4. – С. 104.

²⁹ Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). – К., 2004. – С. 168.

члени його сім'ї, часто-густо відсутні покази свідків, які викривали звинуваченого³⁰.

Проте надавати значення численним порушенням революційної законності, що виражалися в заочних складаннях протоколів допитів свідків, катуваннях ув'язнених, київські чекісти не вважали за потрібне. Звільнення наприкінці січня 1938 р. від обов'язків першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та обрання на його місце М. Хрущова, призначення наркомом внутрішніх справ УРСР О. Успенського замість комісара державної безпеки 2-го рангу І. Леплевського спричинили новий етап масових репресій в Україні.

В одній з перших своїх шифротелеграм (№ 40027 від 1 лютого 1938 р.), розісланій всім обласним управлінням НКВС, новий нарком внутрішніх справ настійно рекомендував продовжити куркульську операцію: «Наказу НКВС № 00447 Вам додатково затверджений ліміт першої категорії. Роботу Трійки продовжити до 15 березня цього року. Всю операцію розгляду справ закінчити не пізніше вказаного терміну. Закінчення операції доповідайте підсумковою запискою схему, якої повідомимо додатково. При проведенні операції особливу увагу зверніть на очистку транспорту у відповідності директиві № 56. Операцію розпочати негайно»³¹.

«Апетити» Київського обласного управління НКВС в реалізації куркульської операції на 1938 р. визначалися в «заявці на додаткові ліміти по 1-й категорії» в кількості 3000 осіб³². Так, як по всій Україні в ході чекістської операції № 00447 планувалось покарати на смерть всього 6 тисяч чол., розподіл додаткового ліміту для Київщини становив 800 осіб³³. Проте згодом перший заступник наркома внутрішніх справ СРСР Михайло Фриновський у телеграмі від 28 лютого 1938 р. повідомив О. Успенського про нові планові показники в полюванні на людей: «У доповнення, крім затвердженого ліміту в 6 тисяч, Вам затверджено додатковий ліміт 30 тисяч»³⁴.

³⁰ ГДА СБ України, ф.16, оп. 30, спр. 105, арк. 49–51.

³¹ Там само, оп. 31, спр. 92, арк. 19.

³² Там само, арк. 75.

³³ Там само, арк. 77.

³⁴ Там само, арк. 84.

Суттєва кореляція «лімітів на смерть» змусила наркома О. Успенського в черговий раз звернутись до підлеглих на місцях:

«Шифротелеграма № 40076

1 березня 1938 р. 17 год. 00.

Всім начальникам облуправлінь НКВС

По другій категорії лімітів більше не буде. Оперативне завдання полягає в тому, щоб нанести цілеспрямований удар і, в першу чергу, організуючим кадрам к[онтр]-р[еволюційного] підпілля. У відповідності з цим розгортайте операцію.

Кримінальників основному пропускайте через міліцейські трійки, [на] судових трійках розглядайте тільки активних учасників бандзграй маючи на увазі, що по кримінальникам додаткових лімітів також не буде.

Операція по шпигунським елементам (німці, поляки, румуни, греки, болгары, іранці та інші) повинні Вами всебічно розгортатися, вона буде проходити, як і раніше поза лімітами.

Прискорюйте висилку нам альбомних довідок.

Успенський»³⁵

Відповідно до нових інструкцій ліміти для трійки при Київському обласному управлінні НКВС по 1-й категорії сягнули позначки 4800 осіб³⁶. Чинити правосуддя над заарештованими доручалося такому складу особливої трійки: голова — Ісай Бабич (тимчасово виконуючий обов'язки начальника УНКВС Київської області з 29.12.1937 р. по 26.02.1938 р.), перший секретар Київського обкому КПУ Євтушенко, прокурор Горляров. Вже наприкінці березня 1938 р. О. Успенський звернувся до наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова з проханням про затвердження нового персонального складу караючого органу: голова — комбриг Микола Федоров (начальник УНКВС Київської області з 26.02.1938 р. по 28.03.1938 р.), члени трійки: другий секретар Київського обкому КП(б)У М. Костенко, прокурор Горляров³⁷. Не викликала нарікань керівництва УРСР діяльність оновленої трійки по Київській області у складі старшого лейтенанта держбезпеки І. Шапіро (з 27.03.1938 р. — заступник начальника обласного УНКВС, з квітня по травень

³⁵ ГДА СБ України, ф.16, оп. 30, спр. 105, арк. 20.

³⁶ Там само, арк. 78.

³⁷ Там само, арк. 57.

1938 р. — тимчасово виконуючий обов'язки начальника УНКВС Київської області), секретаря Київського обкому КП(б)У М. Костенка, військового прокурора прикордонних і внутрішніх військ НКВС УРСР М. Гомерова, яка лише з 2 квітня по 10 травня 1938 р. розглянула 683 слідчі справи за якими було засуджено 4598 чол. до розстрілу та 61 особа до 10 років виправно-трудових таборів³⁸.

Черговим завданням для київських чекістів під орудою майора держбезпеки Ісаї Бабича, а згодом на чолі з комбригом Миколою Федоровим було виявлення та знешкодження «активно діючих військово-повстанських штабів РОВС, підпільного ЦК есерів, меншовиків та Бунда». Здатність активно діяти продемонструвало нове керівництво УНКВС Київської області у розпочатій наркомом внутрішніх справ УРСР, комісаром державної безпеки 3-го рангу О. Успенським чистці серед українських чекістів. На 25 лютого 1938 р. кількість заарештованих співробітників органів державної безпеки УРСР налічувала 79 осіб, з них в центральному апараті — 11 чол., в областях 68 чол.³⁹ На початок квітня 1938 р. з органів УДБ НКВС було звільнено 558 чол., 154 з яких опинилися за ґратами⁴⁰.

Одночасно О. Успенський вирішив позбавитись від ворожого елемента в неоперативних відділах НКВС. Репресії торкнулись наглядачів тюрем, бухгалтерів та інший персонал. Розшук причетних до контрреволюційних формувань було розпочато і серед співробітників прикордонної охорони та військ НКВС.

Не уникали арештів і працівники УНКВС Київської області. Як агентів «української націоналістичної організації» репресовано оперуповноважених І. Барановського, Л. Гурова, І. Сергачова, Ф. Корнелишина, Г. Левицького, командира взводу кавалерійського дивізіону УНКВС Київської області О. Діткова. Помер від тортур на допиті 6 серпня 1938 р. старший інспектор відділу кадрів К. Можейко⁴¹.

³⁸ Золотарьов В.А. Олександр Успенський: особа, час, оточення. — Х., 2004. — С. 122.

³⁹ ГДА СБ України, ф.16, оп. 32, спр. 71, арк. 3.

⁴⁰ Золотарьов В.А. Вказ. праця. — С. 163.

⁴¹ Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). — К., 2004. — С. 169–171.

Завдання О. Успенського громити в Київській області всіх підозрюваних працівників міліції у діяльності «українського націоналістичного центру» було доручено черговому начальнику обласного управління НКВС (з 28.05.1938 р. по 15.01.1939 р.) капітану держбезпеки Олексію Долгушеву. За задумом наркома, «український націоналістичний центр» повинен був очолювати колишній начальник київської школи міліції О. Ряботенко. Слідчі НКВС розвинули думку свого шефа і в груповій справі на українських міліціонерів з'явилися «неспростовні» факти: «Заарештований Ряботенко показує, що він є учасником антирадянської української націоналістичної організації з 1934 р. і був пов'язаний з центром цієї організації через колишнього голову Київського облвиконкому Василенка (засуджений) і військовим штабом організації в особі Капуловського та Борисенко (заарештовані). Ряботенко, будучи по своїм переконанням українським націоналістом, проводив антирадянську націоналістичну роботу в Київській школі міліції... Після залишення школи (очолив УРСМ УНКВС Донецької області. — *Авт.*) на його місце був призначений інший націоналіст Стефанський (засуджений), який продовжив антирадянську націоналістичну роботу до останнього часу. Таким чином, Київська школа міліції 10 років була в руках націоналістів... Ряботенком завербовані: його колишній заступник по УРСМ Київської області Добжинський, колишній начальник 1 відділення міліції міста Києва Капустян»⁴². У довгому переліку заарештованих командного та керівного складу міліції (213 чол.), внаслідок «очищення» правоохоронних органів України від «ворожого правотроцькістського та буржуазно-націоналістичного елемента», опинилися начальник 6 відділення міліції м. Києва Белінський, начальник Білоцерківського районного відділу міліції Лелеко, начальник Переяславського районного відділу Бондаренко, начальник Чорнобильського відділу Головченко, начальник Димерського відділу Безмолитвенний⁴³.

⁴² ГДА СБ України, ф.16, оп. 32, спр. 71, арк. 55–61.

⁴³ Там само, арк. 281, 286.

Одночасно з погромом української міліції місцеві чекісти продовжували виявляти «шкідників», «троцькістів», «націоналістів», «шпигунів», які засіли в інших державних установах та підприємствах. Серед засуджених до смертної кари військовою колегією Верховного Суду СРСР в серпні 1938 року знаходимо чимало людей з київськими адресами: наркомзем УРСР Зіновій Сідерський, заступник наркомфіна УРСР Іван Косило, заступник наркомлісу УРСР Семен Семенов, художній керівник Київської музкомедії Сергій Каргальський, начальник технічного відділу Дарницького бронетанкового заводу Федір Шликов, тимчасово виконуючий обов'язки коменданта Київського укріпрайону полковник Тимофій Галочкін-Савицький, науковий співробітник Музею Революції Олександр Соколовський⁴⁴.

На початок листопада 1938 р. під слідством в органах НКВС Київської області перебувало 330 осіб, з них обвинувачених: у «троцькізмі» — 50 чол.; «українській контрреволюції» — 58 чол.; «польській контрреволюції та шпигунстві» — 65 чол.; «антирадянській агітації» — 85 чол.; шкідництво в колгоспах, радгоспах, підприємствах — 26 чол.⁴⁵

Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б)У від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та проведення слідства», згідно з якою заборонялися будь-які масові операції, пов'язані з арештом і висланням громадян, послабила оберти карально-репресивної машини. Однак і в наступні десятиріччя правлячий режим не відмовлявся від силових засобів впливу на політично неблагонадійних громадян, всілякими способами придушував будь-які прояви опозиції.

⁴⁴ ГДА СБ України, ф.16, оп. 32, спр. 71, арк. 89–90.

⁴⁵ Там само, арк. 18.